

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ДИСКРИМІНАЦІЇ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF DISCRIMINATION IN THE LEGAL SYSTEM

Стаття присвячена аналізу проблеми дискримінації у правовій системі, зокрема її психологічних наслідків. Автори наголошують на тому, що дослідження психологічних наслідків дискримінації допомагає зрозуміти, як ці явища можуть впливати на психічний стан та добробут осіб. Розкриття психологічних наслідків дискримінації сприяє зрозумінню їх впливу на принципи справедливості та рівноправ'я в правовій системі. Це може спонукати до змін у законодавстві, політиці та практиці, спрямованих на забезпечення більш справедливого та рівного суспільства. Дискримінація у правовій системі спричиняє стрес, тривогу, депресію та інші негативні емоційні стани. Ефекти стереотипів та упереджень посилюють дискримінацію та впливають на самооцінку та самоідентифікацію постраждалих осіб. Ризик психологічної травми збільшується у разі тривалої та систематичної дискримінації, а також у разі вияву дискримінації, пов'язаної з такими багатфакторними основами, як раса, стать, вік, сексуальна орієнтація та інші. Забезпечення доступу до психологічної підтримки та терапії для постраждалих осіб допомагає їм подолати негативні наслідки дискримінації та сприяє психологічному здоров'ю населення. Дослідження психологічних наслідків дискримінації сприяє розробці стратегій та програм, спрямованих на запобігання цій проблемі, а також дає змогу виявити потреби та визначити ефективні підходи до психологічної підтримки та реабілітації постраждалих осіб. Це може включати розробку програм психологічної підтримки, навчання фахівців та створення ресурсів для допомоги тим, хто потребує. Зменшення психологічних наслідків дискримінації та соціальної нерівності є важливою метою, яку можна досягти шляхом прийняття змістовних нововведень на державному рівні.

Ключові слова: дискримінація, правова система, психологічні наслідки, психологічна травма, психологічна підтримка.

The article is dedicated to analyzing the issue of discrimination within the legal system, particularly its psychological consequences. The authors emphasize that studying the psychological consequences of discrimination helps understand how these phenomena can impact the mental well-being of individuals. Revealing the psychological consequences of discrimination contributes to understanding their influence on the principles of justice and equality within the legal system. This understanding can spur changes in legislation, policy, and practice aimed at ensuring a more just and equitable society.

Discrimination within the legal system induces stress, anxiety, depression, and other negative emotional states. The effects of stereotypes and prejudices exacerbate discrimination and influence the self-esteem and self-identification of affected individuals. The risk of psychological trauma increases with prolonged and systematic discrimination, as well as when discrimination is based on multifactorial grounds such as race, gender, age, sexual orientation, and others. Providing access to psychological support and therapy for affected individuals helps them overcome the negative consequences of discrimination and promotes the psychological well-being of the population.

Research into the psychological consequences of discrimination contributes to the development of strategies and programs aimed at preventing this problem, as well as identifying needs and determining effective approaches to psychological support and rehabilitation for affected individuals. This may involve developing psychological support programs, training professionals, and creating resources to assist those in need. Reducing the psychological consequences of discrimination and social inequality is an important goal that can be achieved through meaningful innovations at the governmental level.

Key words: discrimination, legal system, psychological consequences, psychological trauma, psychological support.

УДК 159.94:316.647.82

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.60.37>

Бондаренко Л.О.

к. психол. н., доцент,
доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Солохіна Л.О.

старший викладач кафедри соціології
та психології факультету № 6
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Шелкошвесв І.В.

старший викладач кафедри соціології
та психології факультету № 6
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Постановка проблеми. Психологічні наслідки дискримінації у правовій системі залишаються актуальною проблемою багато років і привертають увагу в наукових колах.

Дискримінація в будь-якій формі негативно впливає на психологічний стан людини, а в рамках правової системи спричиняє додаткові негативні наслідки (порушення основних принципів справедливості та рівності перед законом, зниження довіри до правосуддя, соціальна напруга та конфлікти). Таким чином, у цьому контексті дискримінація у правовій системі часто призводить до порушень прав людини, загрожує соціальній стабільності громадян.

Актуальність обраної теми визначається:

– по-перше, порушенням довіри до правосуддя: коли людина відчуває, що її дискриміну-

ють у правовій системі через расові, гендерні, етнічні або інші ознаки, це може призвести до втрати довіри до самої системи, до уявлень про те, що правосуддя несправедливе і не здатне їх захистити;

– по-друге, стресом і психологічними проблемами: коли людина постійно відчуває себе об'єктом негативних стереотипів або обмежень у правах через дискримінацію, це впливає на її емоційний стан і загальне самопочуття;

– по-третє, втратою віри в справедливість, бо для багатьох людей правосуддя є символом справедливості та рівності. Коли люди стикаються з дискримінацією в правовій системі, це може призвести до втрати віри в саму ідею справедливості та порушити відносини між громадянами та державою;

– по-четверте, потребою у психологічній підтримці. Люди, які стикаються з дискримінацією у правовій системі, часто потребують психологічної підтримки. Це може бути індивідуальна терапія управління стресом та емоціями або групова підтримка для спілкування з іншими, хто пройшов подібні випробування;

– по-п'яте, потенційними змінами у поведінці людей, що можуть змінити свою поведінку через дискримінацію у правовій системі. Наприклад, потерпілі особи можуть уникати взаємодії з правоохоронними органами чи звернення за допомогою.

Метою статті є аналіз проблеми психологічних наслідків дискримінації у правовій системі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дискримінація – це явище, негативний вплив якого поширюється на усі сфери суспільного життя. Деякі її форми, зокрема на основі расової або етнічної приналежності й статі, мають тривалу історію [4, с. 21].

В Україні дискримінація в правовій системі визначається як негативне ставлення до осіб або груп на підставі їхньої раси, кольору шкіри, національності, етнічного походження, релігії, статевої орієнтації, гендерної ідентичності, віку, інвалідності або інших характеристик [7]. Ознаки, за якими заборонена дискримінація, у деяких нормативно-правових актах різняться.

У міжнародній практиці розроблено та впроваджено низку конвенцій та документів, що встановлюють міжнародні стандарти щодо прав людини та зобов'язують держави-учасниці вживати заходів для запобігання та припинення дискримінації у всіх сферах, включаючи правову систему.

Універсальна декларація прав людини (УДПЛ), прийнята Організацією Об'єднаних Націй у 1948 році, закріплює принцип рівності перед законом та заборону будь-якої форми дискримінації (статті 2 та 7) [1].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП) встановлює право на рівність перед законом та захист від будь-якої форми дискримінації (статті 2 та 26) [6].

Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (CERD) прийнята ООН у 1965 році, в рамках якої заборонено всі форми расової дискримінації і встановлено механізми для запобігання їй та її ліквідації [5].

Конвенція про права осіб з інвалідністю (CRPD), прийнята ООН у 2006 році, забороняє дискримінацію з будь-якої підстави, включаючи інвалідність, та визнає право на адаптованість правових процедур для осіб з інвалідністю [3].

Ст. 129 Конституції України затверджено рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Стаття 9 п. 2 Закону

України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII проголошує, що суд зобов'язаний створити «такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом» [11, с. 6].

Зауважимо, що, незважаючи на це, дискримінація може проявлятися в різних аспектах правової системи, включаючи процедури судочинства, доступ до юридичної допомоги, можливості отримання справедливого суду та реалізацію прав тощо.

Проблемам дискримінації присвячено праці вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Л. Бобо, С. Ковбасюк, В. Корольов, Н. Костенко, О. Макаренко, Р. Мандель, Д. Пейжер, О. Руднева, М. Саєнко та ін.

У нормативно-правових актах увагу акцентовано на двох моментах дискримінації: порушенні елементів правового статусу особи та визначенні ознак, на основі яких вона здійснюється. Тому дефініція «дискримінація» є комплексною, а її характеристика включає такі елементи, як: зміст дискримінації; спрямованість дискримінації; результат дискримінації [8; 9].

Психологічні наслідки дискримінації у правовій системі належать до негативних психологічних впливів, що виникають у осіб, які стикаються з дискримінацією у контексті правової системи.

Психологічні наслідки дискримінації у правовій системі включають:

1. Стресову реакцію, коли дискримінація викликає психологічний стрес, що впливає на емоційний стан та фізичне самопочуття постраждалих осіб (стан тривоги, страху, безпорадності, роздратування та відчуття відчуження).

2. Негативне самооцінювання, оскільки дискримінація знецінює та впливає на почуття самоповаги постраждалих осіб. Тобто люди, які стикаються з дискримінацією, відчувають, що їхню ідентичність не приймають або не визнають. Тим самим дискримінація створює у людини відчуття невпевненості, неприйняття або неповноцінності.

3. Дискримінація як тригер депресії, тривоги, почуття безсилля та неможливості впливу на загальне психологічне благополуччя осіб, що відображається на їхніх стосунках, роботі та якості життя у цілому.

4. Негативний вплив на здоров'я постраждалих осіб. Стрес, що виникає від дискримінації, викликає ризик серцево-судинних захворювань, підвищеного артеріального тиску та інших проблем зі здоров'ям.

5. Втрачається віра в справедливість, рівність перед законом та ефективність правового захисту.

Ефекти стереотипів та упередження також належать до психологічних наслідків дискримінації у правовій системі.

У. Ліппман почав використовувати термін «стереотипи» для позначення узагальнених переконань щодо тих чи інших груп людей. З часом соціологи та психологи почали використовувати цей термін для позначення узагальнених уявлень не тільки щодо людей, але і явищ, предметів тощо. Стереотип – це наші уявлення про людей, які належать до певної групи. Інше визначення стереотипу – стійке, категоричне та спрощене уявлення (судження) про будь-яке явище, предмет, групу, історичну особу, що поширене в певному соціальному середовищі [10, с. 37-40].

Ефекти стереотипів та упереджень можуть мати такі наслідки в правовій системі:

- стереотипи та упередження часто «провокують» дискримінацію, коли люди з певної групи отримують менш сприятливе ставлення або їм недоступні можливості порівняно з іншими групами. Це проявляється в процесі прийняття рішень, доступі до правосуддя, забезпеченні рівних можливостей та інших аспектах правової системи;

- стереотипи та упередження можуть впливати на суддів, прокурорів, адвокатів та інших учасників правосуддя, що може призводити до некоректного оцінювання доказів, нерівного розгляду справ та неправомірного прийняття рішень на підставі особистих упереджень;

- стереотипи та упередження порушують принцип рівності перед законом, який гарантує всім людям однаковий доступ до правосуддя та захист їхніх прав. Коли правова система відображає або підтримує стереотипи, це призводить до нерівного поводження з окремими групами людей;

- негативний вплив на жертв дискримінації говорить про те, що люди, які стають жертвами дискримінації, відчувають стрес, тривогу, безпорадність та почуття відчуження, психологічного та емоційного травмування, яке впливає на їхнє самопочуття, самовизначення та якість життя.

Психологічна стресова реакція на дискримінацію розглядається як комплекс негативних емоційних, поведінкових та фізіологічних реакцій, які виникають внаслідок досвіду дискримінації або переживання упереджених ставлень до себе інших людей або груп. Така реакція може бути відповіддю на негативне ставлення, обмеження в правах, нерівні можливості або несприятливі обставини, що зумовлені належністю до певної групи.

Психологічна стресова реакція на дискримінацію може включати:

- емоційні реакції: гнів, образа, сором, безпорадність, роздратування та сумнів;

- фізіологічні реакції: збільшення пульсу, головні болі, проблеми зі сном та інші симптоми стресу;

- зміни поведінки: уникання місць або ситуацій, де люди зазнали дискримінації, звуження свого соціального кола, зменшення активності або, навпаки, вияв агресії та ін.

У цілому такі психологічні стресові реакції впливають на загальне психологічне благополуччя та якість життя осіб, які піддаються дискримінації [13].

Дискримінація має значний вплив на самооцінку та самоідентифікацію постраждалих осіб (люди відчувають, що їх не приймають чи не визнають, вони не належать до суспільства або референтної групи та почуваються відокремленими, незрозумілими або навіть відкинутими).

Як наслідок, дискримінація стає постійним джерелом стресу для постраждалих осіб. Невідповідна поведінка, образи та нерівноправне ставлення може нагадувати людині про її неповноцінність, як наслідок – постійний стрес, тривожність, депресії та інші психологічні проблеми.

Людина, яка постійно стикається з упередженим ставленням і відчуває неповагу, втрачає довіру до себе, що, своєю чергою, призводить до порушення самоідентифікації.

Є велика вірогідність того, що дискримінація може призводити до втрати віри у справедливість та чесність системи. Постраждалі особи можуть відчувати безпорадність та відчуття безнадійності перед системою, яка не захищає їхні права та інтереси [12; 14].

Розроблення та впровадження ефективного законодавства, що запобігає дискримінації та гарантує захист прав людей, є важливим кроком для забезпечення рівних можливостей у різних сферах життя, визнання права на гідне поводження та захист від упереджень.

Аналіз наукової літератури дає можливість свідчити, що психологічна підтримка та інтервенції відіграють важливу роль у зменшенні негативних наслідків дискримінації та запобіганні їм. У роботі з уразливими групами населення можна впроваджувати:

- психологічну підтримку: психологи та психотерапевти мають працювати з постраждалими, надаючи їм можливість висловити свої почуття, сприяють їхньому самовизначенню, зміцненню самооцінки та розвитку стратегій подолання стресу;

- психоосвіту: інформування постраждалих осіб про природу дискримінації, її вплив на психологічне благополуччя. Розуміння людьми своїх прав допомагає знизити стигматизацію та відчуття неприйнятності. Також психоосвіта сприяє розвитку навичок самозахисту та встановленню меж у відносинах з дискримінованими;

– групову підтримку: формування груп підтримки для постраждалих осіб є цінним ресурсом. У таких групах люди діляться своїм досвідом, знаходять взаєморозуміння та підтримку один одного. Це дає можливість зменшити відчуття відокремленості та стигматизації;

– політичну та соціальну активність: практичні психологи сприяють підтримці постраждалих осіб у їхній політичній та соціальній активності. Це включає сприяння усвідомленню прав та можливостей, адвокацію за справедливе законодавство та захист прав людей, які дискримінуються.

– тренінги та навчання: психологічні служби та команди фахівців-психологів проводять тренінги та створюють навчальні програми для постраждалих осіб, дають рекомендації з розвитку навичок подолання стресу та розв'язання конфліктів, збільшення поінформованості про власні права та ресурси [2].

Тож дослідження психологічних наслідків дискримінації сприяє розширенню наукових знань у галузі психології, права та соціальних наук, допомагає покращувати розуміння проблеми та розвивати нові теорії та концепції для подальшого вдосконалення правової системи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом, психологічні наслідки дискримінації у правовій системі є досить серйозними і мають істотний вплив на життя людини як на індивідуальному рівні, так і на рівні відносин між громадянами та владою. Для ефективного зменшення психологічних наслідків дискримінації потрібна комплексна стратегія, що включає політичні, законодавчі, освітні та психологічні заходи.

Подальші дослідження психологічних наслідків дискримінації у правовій системі мають важливе значення для самої системи правосуддя та для суспільства в цілому.

Подальші кроки у розбудові відкритого і стабільного громадянського суспільства України дадуть змогу:

– покращити правову систему шляхом внесення змін у законодавство з метою протидії дискримінації та її наслідкам;

– збільшити довіру до правосуддя та зробити його більш ефективним за допомогою механізмів прозорості відносин між органами державної влади та громадянами;

– розробляти та впроваджувати психологічні програми підтримки для тих, хто стикається з дискримінацією у правовій системі, включаючи терапевтичну підтримку, тренінги з розвитку резиліентності та інші форми допомоги;

– створювати освітні програми, що сприятимуть підвищенню обізнаності та розумінню громадян зазначеної проблеми, з метою зміни культурних уявлень та поглядів на дискримінацію в суспільстві.

Подальші дослідження можуть підкреслити необхідність у впровадженні додаткових заходів для запобігання дискримінації в правовій системі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. (ООН). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Єлігулашвілі М., Федорович І., Пономарьов С. Організація навчання з питань дискримінації. Київ, 2015. 136 с.
3. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. (ООН). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
4. Мандель Р.Я. Дискримінація: поняття ознаки. *Право і суспільство*. 2016. № 6. ч. 2. С. 20–23.
5. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 21.12.1965 р. (ООН) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
6. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. (ООН). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.08.2012 року. № 5207- VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. ст. 412. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
8. Саєнко М.І. Теоретичні аспекти дискримінації як об'єкта правового дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 47–52.
9. Руднева О.М. Поняття і сутність принципу недискримінації. *Проблеми законності* : зб. наук. праць. 2010. Вип. 110. С. 9–16.
10. Федорович І, Свердлова О. Що таке дискримінація : посібник для споживачів. ГО Центр «Соціальна дія». Видавництво «ГІЛЕЯ». 2016, 52 с.
11. Фулей Т., Федорович І. Порадник із запобігання та протидії дискримінації. Київ : ПП «Видавництво «ФЕНІКС», 2017. 390 с.
12. Bobo L. D. Racial Attitudes and Relations at the Close of the Twentieth Century. *America Becoming: Racial Trends and Their Consequences*. Washington, DC: National Academies Press. 2001. Vol. 2. P. 264–301.
13. Pager D. The Use of Field Experiments for Studies of Employment Discrimination: Contributions, Critiques, and Directions for the Future. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2007. Vol. 609(1). P. 104–133.
14. Pager D., Western B., Bonikowski B. Discrimination in a low-wage labor market: A field experiment. *American Sociological Review*. 2009. Vol. 74(5). P. 777–799.